
ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отримано: 6 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: Lew7@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-100-103

Баланаєва О. В. Німецькі юридичні терміни: відновлення смислових основ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 100–103.

УДК: 81

Баланаєва Оксана Василівна,
кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов
Донецький юридичний інститут МВС України

НІМЕЦЬКІ ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ: ВІДНОВЛЕННЯ СМИСЛОВИХ ОСНОВ

У роботі досліджено процес формування термінологічних одиниць шляхом десимволізації лексики. Метою даної роботи було багатопланове дослідження і опис смислових основ лексичних одиниць права. Реалізація цієї мети визначила необхідність рішення наступної дослідницької задачі – досліджувати процес десимволізації слів, тобто перетворення слів на термінологічні одиниці перш за все за допомогою відновлення їх смислових основ (на прикладі ряду лексем німецької мови). Процес десимволізації розглядається як тривалий і складний процес, в результаті якого значення слова стає більш вузьким. Семантична корекція, викликана процесом втрати символічного початку, визначила звуження рамок функціонування слова. У дослідженні розглянуто функціонування цього способу та його значення для формування юридичної термінології. Лексичну базу аналізу складає масив лексики німецької юридичної терміносистеми.

Ключові слова: юридичний термін, десимволізація, смислова основа терміна.

Oksana V. Balanaieva,
PhD in Philology, Head of Department of Foreign Languages
Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

GERMAN LEGAL TERMS: RESTORATION OF THE SEMANTIC FOUNDATIONS

The article deals with the analysis of the process of forming terminological units by means of lexis de-symbolization. The functioning of this way and its meaning for forming legal terminology is examined here. The lexical base of analysis is formed with the complex of lexis of the German legal terminological system. The objective of the current research is a multifaceted study and description of the semantic foundations of lexical units of law. The requirement to implement this objective has determined the need to solve the following research task: to investigate the process of de-symbolization of words, i. e. the transformation of words into terminological units primarily through the restoration of their semantic foundations (as exemplified by a number of German lexemes). The object of the research is the lexicon of the domain of the legal terminology of the said language. The subject of the research is the formation of legal terms as a result of the process of de-symbolization of the respective words (notions). The material involved in the study was considered from the standpoint of a systematic approach. In order to obtain objective data when determining the semantic foundations of terminological units of law, the descriptive method and the comparative one were used, as well as the method of semantic bundles (series). Examining the process of de-symbolization of lexical units makes it possible to draw the conclusion that the functioning of words in the context of certain semantic parameters determines the change in the content of those words' symbolic foundations. The words are used in a narrower sense, since they have become terms.

Key words: legal term, desymbolization, meaningful base of the term.

Постановка проблеми. Дане дослідження присвячене процесу формування термінологічних одиниць права. Серед різноманітних способів формування термінологічних одиниць нами виділено нетрадиційний спосіб – спосіб десимволізації, який пов'язаний з втратою словом символічного значення і перетворенням його в термін за рахунок звуження сфери вживання. Ми розглянемо різні прояви даного способу, встановимо його значення для формування юридичної термінології, оскільки саме право, як система загальнообов'язкових соціальних норм, встановлених державою, регулює практично всі сфери діяльності людини. Існування сучасного цивілізованого суспільства важко уявити без правової системи. Лексичну базу аналізу складає масив лексики німецької юридичної терміносистеми. Актуальність цього дослідження визначається: 1) обставинами глобалізаційних і інтеграційних процесів сучасного суспільства; 2) об'єктивною необхідністю встановлення правових стосунків в міжнародному масштабі. Останнє можливо за умови забезпечення адекватного розуміння вмісту термінологічного вираження як явища міжсоціумної правової практики. Філологічне забезпечення даного процесу представляється принципово значимим і таким, що є об'єктивно необхідним.

Доречно підкреслити, що проблема формування національних термінологій права актуальна для будь-якої держави. Звідси виправданим представляється звернення до аналізу функціонування мови права в його термінологічній складовій (у

різних аспектах). Зокрема, в даному дослідженні, перш за все, будуть розглянуті широкі можливості формування юридичних термінів з точки зору втрати символічного початку відповідних слів, носіїв відомих сенсів.

Кажучи про типологію дослідницького інтересу до даної проблематики, умовно можна виділити наступні напрями в її аналізі: 1) діахронічний [2], [1] та 2) палеантолого-етимологічний [7], [5]. Нами по можливості враховані досягнення кожного з вказаних напрямів.

Мета статті. Метою даної роботи є багатопланове дослідження і опис смислових основ лексичних одиниць права. Реалізація цієї мети визначила необхідність рішення наступної дослідницької задачі – досліджувати процес десимволізації слів, тобто перетворення слів на термінологічні одиниці перш за все за допомогою відновлення їх смислових основ (на прикладі ряду лексем німецької мови).

Об'єктом дослідження є лексика юридичної терміносфери вказаної мови. Предметом дослідження виступає формування термінів права як результат процесу десимволізації відповідних слів (понять). Матеріал, що залучається до вивчення, в роботі розглядається з позицій системного підходу. З метою здобуття об'єктивних даних під час визначення смислових основ термінологічних одиниць права використовуються описовий і порівняльний методи, метод семантичних пучків (рядів). Новизна даної роботи полягає в детальному науковому аналізі десимволізації лексичних одиниць як універсального способу формування юридичної термінологічної системи. Теоретична значущість роботи визначається можливістю ввести проблему формування термінів права в контекст теорії мови, історичної лінгвістики, терміноведення. Запропоновано методику опису процесу термінологізації (десимволізації) лексичних одиниць. Опис термінів права здійснюється з врахуванням специфіки даної понятійно-семантичної області.

Викладення основного матеріалу. Згідно з нашими дослідженнями, термін є знаком, який втратив свої символічні властивості. Символ виступає як одне із складних понять, які характеризуються внутрішньою суперечністю, яка проявляється в його двуплановості. Для вирішення питання про формування слова-символу і його подальшого переходу в слово-знак необхідно повернутися до початкового періоду становлення мови. Символ як суспільне явище має об'єктивне джерело виникнення, він розвивається відповідно до змін в суспільному житті, де функціонує як соціальна спонукальна сила. У символі знаходять гармонійну єдність сутнісні характеристики людини: свідомість і діяльність. Це дає можливість аналізувати символ і як знакову форму віддзеркалення соціальної дійсності в свідомості людей, і як необхідний елемент діяльності. У останній же полягає і джерело здатності людської свідомості відображати дійсність.

Основним семантичним процесом, який каузує термінологізацію слова, є десимволізація його як лексичної одиниці. Десимволізація розглядається як один з перспективних номінативних процесів, розуміння якого можливе через відновлення смислових основ термінологічних одиниць. Десимволізація – універсальний процес, але в рамках цього дослідження ми обмежуємося аналізом лексики, яка складає корпус термінології права в німецькій мові.

У нашому дослідженні символ і термін представлені як явища культури. Звернемося до розгляду культури з точки зору семіотичної природи її складових. За порівняно короткий термін в суспільстві відбувається безліч соціальних контактів. Така безліч соціальних взаємодій є можливою завдяки наявності в суспільстві широкого семіотичного поля. Серед важливих компонентів цього поля слід вказати природну мову, артефакти культури, а також прийняті в суспільстві символи, до яких відносяться різні системи знаків.

Завдяки семіотичному полю дії людей виявляються до певної міри впорядкованими і скоординованими. Культура, як семіотична система, є найбільш універсальною, складно структурованою і стабільною в часі. Будь-який завершений об'єкт культури являє собою певним чином організовану семіотичну систему. Отже будь-який об'єкт може бути «прочитаний». Оскільки він за своїм генезисом призначений для цього. Будь-якому культурному об'єкту притаманна символічна мова. Сприйняття культурного об'єкта є процес його десимволізації. Це стає можливим лише тоді, коли символічна мова є доступною як цілісна семіотична система на всіх його рівнях (семантичному, синтаксичному, прагматичному). Процес десимволізації є тривалим і складним процесом, в результаті якого значення слова стає більш вузьким. Семантична корекція, викликана процесом втрати символічного початку, визначила звуження рамок функціонування слова.

Слід також зазначити, що світогляд людини егоцентричний. Прояв егоцентричного світогляду в мові дозволяє прийняти тіло людини в якості вихідної точки в процесі локалізації предметів в просторі [9, с. 271; 12, с. 110]. Відповідно до закону партиципації, індивідуум розглядає не тільки своє тіло як власність, а й волосся, нігті, екскременти, сльози, піт і т.і. як її невід'ємну частину. Предмети, що оточують людину, з якими він знаходиться в безпосередньому контакті, складають з індивідуумом його, так би мовити, тіло [12, с. 110]. Не тільки одяг, предмети побуту, але й робота і її результати є частиною творця, тобто індивідуума [12, с. 117]. Як «друге я» сприймається також відображення людини в воді, його тінь [12, с. 145]. Прояв егоцентричного світогляду в мові важливий для розуміння того, як формувалася мова.

Розглянемо на конкретних прикладах процес відновлення смислових основ лексичних одиниць термінології права.

Schwindler, m 'шахрай' [8, с. 399]. В етимологічному словнику німецької мови зазначається наступне: це слово в 18 столітті набуло значення 'шахрай' під впливом англ. *swindler* 'шахрай'. Дана лексична одиниця німецького походження і утворена від *Schwindel, m* зі значенням 'хитання; запаморочення; заціпенілість'. Порівняйте: с.-в.-нім. *swindeln*, д.-в.-нім. *swintilōn* 'непритомніти' [10, с. 749]. Корінь *schwind*=*swind*, де *s* – mobile, споріднений слову *Wind, m* 'вітер'. Вітер – це повітря, дух, дихання. Відповідно до принципу партиципації все, що знаходиться / знаходилося в роті – слина, повітря – співвідноситься з ротом. 'Rot' – це не тільки порожнеча, дірка, а й асоціація з обличчям, головою, розумом людини. Саме розум є часто єдиним багатством бідняка, жебрака, які в силу обставин, що склалися, змушені вигадувати, хитрувати, шахраювати. Звідси логічна поетапна реконструкція смислової основи *Schwindler, m* – *wind* – 'вітер' – 'повітря' – 'рот' – 'розум/хитрість'. Концепт 'розум/хитрість' є смисловою основою термінів: *Schwindler, m* 'шахрай', *Schwindelgeschäft, n* 'шахрайська оборудка', *schwindelhaft* 'шахрайський'.

Tat, f 'дія, діяння, злочин' [8, с. 437]. *Tateinheit ist das Verletzen mehrerer Strafgesetze oder das mehrfache Verletzen eines Strafgesetzes durch eine einzige Tat* [11, с. 405]. 'Ідеальна сукупність злочинів – це порушення багатьох кримінальних законів або багаторазове порушення одного кримінального закону одним єдиним діянням'. Розглянемо дані етимологічного словника: с.-в.-нім. *tāt*, д.-в.-нім. *tāt*, англ. *deed*, швед. *dåd* 'діяння, справа', інд.-є. **dhē-* 'сідати, лежати, ставити' [10, с. 838].

В етимологічному словнику германських мов В.В. Левицького наведено дані гот. *ga-dēps* 'деяння, справа', герм. **daediz* 'справа, діяння' [3, с. 141]. Перейдемо безпосередньо до дослідження даного терміна: в слові *Tat* частина *ta* семантично відповідає *da*. В даному випадку спостерігаємо, можливо, наступний перехід: *ta* > *at* > *tat*. Ми звернемося також і до латинської мови. Розгляд лат. *facere* 'робити, виробляти, здійснювати', лат. *dare* 'давати, приносити у жертву, породжувати' дозволяє визначити смисловою основу слова.

Значення 'і', 'поряд' символічно втілює рука, яка знаходиться 'поряд', 'біля' тіла. Рука виступає також і в якості помічника. Аналіз досліджуваного терміна дозволяє нам дійти наступного висновку. 'Рука' є смисловою основою термінів нім. *Tat*, f 'дія, діяння, злочин', *Täter*, m 'винуватець, злочинець, виконавець злочину', *Straftat*, f 'злочин, кримінально каране діяння'.

Verdacht, m 'підозра' [8, с. 475]. *Verdächtiger ist, wer unter dem Verdacht steht, eine mit Strafe bedrohte Handlung begangen zu haben* [11, с. 436]. 'Підозрюваний – це той, хто підозрюється у вчиненні кримінально караного діяння'. В етимологічному словнику німецької мови наведені такі відомості: *Verdacht* → *verdenken* ← 'кого-небудь підозрювати' ← *denken* [10, с. 889]. *Denken* 'думати' означає 'говорити для себе'. Результатом процесу мислення є думка. Будучи продуктом розуму, думка повинна називатися так, як і розум. Етимологічний аналіз слова *rozum* розкриває реляції 'сила' (< 'рука') – 'розум', 'рот' – 'розум' [4, с. 98]. Ми дотримуємося такої ж точки зору і вважаємо, що саме 'розум' виступає в якості смислової основи лексичної одиниці *Verdacht*, m. Отже, 'розум' є смисловою основою термінів: нім. *verdächtig* 'підозрілий', 'підозрюваний', 'запідозрений', *Verdächtige*, m 'підозрюваний, який викликає підозру', *verdächtigen* 'підозрювати, викликати підозру', *Verdächtigkeit*, f 'підозрілість', *Verdächtigung*, f 'вислів підозри, взяття під підозру'.

Verhör, n 'допит' [8, с. 486]. В етимологічному словнику німецької мови наводяться такі дані: с.-в.-нім. *Verhöere* 'допит' походить від с.-в.-нім. *haeren*, д.-в.-нем. *hōran, hō[r]en*, гот. *hausjan*, англ. *to hear*, швед. *höra* 'слухати', лат. *cavere* 'бути пильним' [10, с. 345]. Перша частина слова *ver-* (с.-в.-нім. *ver-*, д.-в.-нім. *fir-, far*) [10, с. 887] відповідає лат. *per-* 'через', 'протягом', 'за посередництвом', 'за допомогою'. В даному випадку етимологічний аналіз *ver-* відсилає, можливо, до реляції *ver = per* і прояву смислів 'посередник', 'помічник'. Друга частина *-handl-* ← *handel* ← *hand* пов'язана з нім. *Hand*, f (рука, кисть). Смысл 'рука' номінативно перетинається з 'ротом' [4, с. 98]. Звернемося до розгляду кореня слова *hör-*. Порівнюючи давньо-верхньо-німецький та готський варіанти кореня і використовуючи знання фонетичних процесів, ми спробуємо відновити праформу кореня *hör* ← *hor*. В даному випадку, можливо, цей корінь є похідним від слова нім. *Ohr* 'вухо'. Порівняйте д.-в.-нім. *hōran, hō[r]en*, гот. *hausjan* 'слухати' і с.-в.-нім. *ōre*, д.-в.-н. *ōra*, гот. *ausō* 'вухо', а також англ. *ear*, швед. *öra*, грец. *oūs*, лат. *auris* 'вухо' [10, с. 569].

Отже, смисл 'вуха' є смисловою основою термінів нім. *Verhör*, n 'допит', *verhören* 'допитувати'. Знаком включення процесу десимволізації досліджуваного слова стає втрата частини його семантичної актуалізації.

Zeuge, m 'свідок', 'понятий' [8, с. 534]. *Zeuge ist der Mensch, der über Tatsachen, die er wahrgenommen hat, aussagen soll* [11, с. 491]. 'Свідок – це людина, яка повинна дати свідчення за фактами, які йому відомі'. Дане слово утворене від дієслова *ziehen* 'тягнути, тягти'. Спочатку цей іменник позначав 'притягнення до судової відповідальності', а пізніше 'особа, яка притягується до суду' [10, с. 946]. Автор простежує етимологію дієслова *ziehen* 'тягнути': с.-в.-нім. *ziehen*, д.-в.-нім. *ziohan*, гот. *tiuhan*, д.-англ. *tēon*, лат. *ducere* [10, с. 947].

Свідки є особами, які бачили щось важливе, що відноситься до справи, яка розглядається. Ми вважаємо, що при відновленні смислової основи *Zeuge*, m необхідно звернутися до слова нім. *Auge*, n 'глаз'. Дана лексична одиниця представлена **hauge*, від якого, можливо, словотворення відбувалося в двох напрямках. Перший, той, про який ми вже згадали: **hauge* → *Auge*, де, ймовірно, *h* було з часом поглинено. Другий – шляхом приєднання *s-mobile*, де **hauge* → *saug/seuge*. Пізніше відбулося посилення *s*: *s* → *st* → *z*, тобто *seuge* → *zeuge/Zeuge*.

Отже, концепт 'глаз' є смисловою основою нім. *Zeuge*, m 'свідок', 'понятий'. До цього слова додаємо: *zeugen* 'давати показання свідка', 'свідчити'; *Zeugnis*, n 'свідчення', 'посвідчення', 'показання свідка' та ін. Впровадження слова в інші, більш детерміновані рамки закономірно призводить до позбавлення лексичної одиниці її статусу як символу.

Висновки і пропозиції. Розгляд вищевикладеного матеріалу дозволяє зробити висновок про продуктивність процесу формування термінологічних одиниць шляхом десимволізації лексики. Даний процес складний і недостатньо вивчений. Ми спираємося на підхід до слова як одиниці, яка за своєю суттю обумовлена актом предикації. Розгляд процесів відновлення смислових основ термінів дозволяє більш повно, більш детально уявити процес формування термінологічних одиниць. У нашій роботі знаходять свою реалізацію нетрадиційні принципи етимологічного аналізу. За нашими спостереженнями, поряд з семантичними зрушеннями відзначається екстенсивне фонетичне перетворення слова, що є одним з найважливіших засобів предикативної обробки лексичної одиниці. В аспекті діахронії для структури слова ми дотримуємося ідеї предикативного з'єднання в його складі однозначних примітивів. В якості відправного пункту фонетичних перетворень виступає стик приголосних, який є джерелом пом'якшень, фонетичних додавань, вставок і т.д. Ми вважаємо, що історично мали місце: розвиток вокалізму в напрямку від *u* (*u* → *i*, *u* → *y* та ін.); поява м'якості на стику приголосних; трансформації *u* → *wa* (*aw* → *a*) та ін.; посилення звуків (*h* → *r*; *w* → *l* та ін.); використання технічних проривних перед щільними і плавними та ін.

У мові проявляється егоцентричний світогляд, тому саме тіло являє собою вихідну точку в процесі локалізації суб'єктів і предметів в просторі. Даний висновок дозволяє пояснити той факт, що у різних юридичних термінів можна визначити одну і ту ж смисловою основу.

Розгляд процесу десимволізації лексичних одиниць дозволяє зробити висновок про те, що функціонування слів в контексті певних семантичних параметрів визначає зміну змісту його символічного початку. Слова вживаються в більш вузькому значенні, так як стали термінами.

Теоретичні напрацювання, використані в роботі, можуть застосовуватися для опису процесу формування інших терміносистем. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі під час ведення курсів загального мовознавства, порівняльної лексикології, в практиці курсового або дипломного проєктування.

Література:

1. Брицын М. А. Из истории восточно-славянской лексики. К.: Наукова думка, 1965. 159 с.
2. Живов В. М. История русского права как лингвосомиотическая проблема. *Разыскания в области истории и предьстории русской культуры*. М.: Языки славянской культуры, 2002. С. 187–304.
3. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков: в 2 т. Винница: Нова Книга. Т. 1. 2010. 616 с.
4. Луценко Н. А. Введение в лингвистику слова. Горловка: Изд -во ГГПИИЯ, 2003. 144 с.
5. Луценко Н. А. Истории наших слов: диахронно-лексикологические этюды. Донецк: изд-во «Вебер» (Донецкое отделение), 2009. 370 с.
6. Луценко Н. А. Об этимологическом аспекте фразеологии. *В пространстве филологии*. Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2002. С. 259–269.
7. Март Н. Я. Избранные работы. М.; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1933. Т. 5: Этно – и глоттогония восточной Европы. 1935. 667 с.
8. Німецько-український словник юридичних термінів / за заг. ред. проф. С. В. Ківалова, проф. Н. В. Петлюченко; МОН України, НУ ОЮА. Одеса: [Гельветика], 2016. 576 с.
9. Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen. Teil 1. Die Sprache. 10 – Aufl. Darmstadt: Primus Verl., 1997. 300 S.
10. Duden Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. B. 7. 3 – Aufl. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2001. 960 S.
11. Köbler G. Juristisches Wörterbuch. 9-Aufl. München: Verlag Franz Vahlen, 1999. 503 S.
12. Levi-Bruhl L. Die Seele der Primitiven. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956. 367 S.